

L'essència femenina de la ràdio

Sílvia Espinosa

La periodista
Sílvia Espinosa i
Mirabet, doctora en
Comunicació
Audiovisual per
la UAB, ofereix en
aquest article un
resum de la seva tesi
doctoral, *Les locutores
de ràdio a Catalunya
1924-1939*, fruit d'anys
d'investigació.
Aquest treball ha
permès no tan sols
donar a conèixer les
primeres dones
locutores de Catalunya
que van posar-se
davant dels micròfons
en aquells anys
convulsos, sinó també
demostrar la seva
aportació al mitjà
radiofònic.

Les locutores de ràdio que treballaven a Catalunya durant les dècades dels anys vint i trenta del segle passat no tenien una feina residual a les emissores que operaven al nostre país, tal com per contaminació històrica del franquisme s'ha cregut molt sovint.

Al contrari, la llarga recerca duta a terme per conèixer a fons el paper que tenien a la ràdio les locutores catalanes ha evidenciat que aquestes feien la mateixa feina que els homes, amb algunes acotacions que ara explicarem. Tant fou així que aquelles locutores que feien antena en alguna de les dotze estacions de ràdio catalanes que operaven abans de la Guerra Civil foren, a més a més, les responsables de canviar rutines de producció i formats en una ràdio que s'anava inventant mentre creixia.

Un bon exemple de la importància que van tenir les locutores en la creació dels nous formats radiofònics cal buscar-lo en "l'invent" dels primers magazins. Des de 1924 a Ràdio Barcelona –i a partir del 1925 a Ràdio Catalana que també emetia a la capital– s'hi podia escoltar música, anuncis o textos llegits i conferències, moltes de les quals tractaven sobre modernitats tècniques, com ara la telefonia, la fotografia, l'aviació o la construcció d'aparells de ràdio. També hi havia xerrades que eren crítiques d'esports com la boxa o el ciclisme i fins i tot s'informava cada dia

de les cotitzacions de la borsa. Eren continguts servits per homes locutors o per conferenciant, rapsodes, professors, enginyers, mecànics o experts en qualsevol d'aquests temes que interessaven un sector molt concret de la població: els ciutadans benestants que no només podien permetre's el luxe de comprar-se un aparell de ràdio, sinó també de pagar-ne el seu cànon pertinent.

Enmig d'aquesta antena protagonitzada per veus greus i masculines, un crític de la revista que editava Ràdio Barcelona a la dècada dels vint, Salvador Raurich, va proclamar en la seva columna al butlletí, la necessitat urgent d'incorporar dones a l'antena de l'EAJ-1, cosa que de fet ja passava en altres estacions de ràdio que operaven a Europa o als EUA.

A partir d'aquí i per moltes més qüestions d'índole comercial, els directius de la primera estació de ràdio de Catalunya obren les portes a les dones que, evidentment, seran encarregades de fer programes per a dones. Aquí comença a gestar-se un format de programa de ràdio que, evolucionat en el temps, encara perdura en els nostres dies i que ha acabat consolidant-se com un dels emblemes de la ràdio espanyola, el magazín. El canvi va ser molt important, ja que els dos primers anys de vida de Ràdio Barcelona, era el periodista Joaquín Arrarás, que després va ser correspon-

Maria Tessa, "fent antena" als estudis de Ràdio Lleida abans de la Guerra Civil. Foto: Arxiu Maria Tessa.

sal de guerra del bàndol nacional durant la Guerra Civil, qui feia xerrades adreçades a les dones a aquesta emissora. Les responsables d'aquest important canvi en una graella programàtica molt senzilla i pràcticament de monò-

Les primeres locutores, als anys vint i trenta, canviaren les rutines de producció i els formats del mitjà radiofònic

legs són un grup dones que col·laboren a Ràdio Barcelona i que vénen de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Elles s'encarreguen d'un programa, tal com avui el continuem entenent, dins d'una programació que mai

no n'havia assajat. Elles van fer de la ràdio una finestra oberta al món per a les oients que segurament representarien el percentatge més gran de públic dins la minsa audiència que tenia Ràdio Barcelona als anys vint, atès que els aparells de ràdio, cal recordar-ho, eren caixes no transportables i només unes poques famílies podien mantenir-les. Les dones benestants que s'estan a casa escolten la ràdio (i les seves serveixes també) i les dones que parlen per la ràdio les volen amenitzar. Per fer-ho han de combinar molts continguts, de caire diferent, dins d'una mateixa franja horària i sota un mateix títol, la seva franja horària femenina, que amb l'argot de l'època es coneix

Fruit d'anys de recerca

"*Les locutores de ràdio a Catalunya 1924-1939*" és la tesi doctoral de Silvia Espinosa, doctora en Comunicació Audiovisual per la UAB. L'estudi, que ha sortit a la llum després de quasi cinc anys de feina, s'ha fet a partir d'una metodologia qualitativa, basada en històries de vida. La investigació, dirigida pel professor Armand Balsebre, ha comportat més de vuitanta hores d'entrevistes a cinquanta-quatre persones vinculades a la ràdio d'entre 1924 i 1939.

De professió, locutores

La història de la ràdio al nostre país sempre s'ha explicat relacionant-la amb noms d'individus, empresaris o tècnics, que foren considerats els pioners. Això és ben cert, però també ho és que la comunicació que la ràdio establí amb la seva minsa audiència, tan important d'altra banda, es feia sovint a través de veus femenines. Algunes d'aquestes veus han estat oblidades fins que aquesta recerca les ha pogut recuperar i situar al marc corresponent.

Per les locutores, treballar a la ràdio era el seu únic *modus vivendi*, cosa que no passava amb molts dels locutors que tenia la ràdio dels anys trenta a Catalunya. Els homes locutors, en força casos que sempre s'han verificat fora de les emissores de Barcelona, on sí que eren locutors en plantilla i, per tant, professionals de la ràdio, a més a més de col·laborar en la seva emissora, tenien les feines principals fora d'aquest mitjà, ja que molts d'ells treballaven com a advocats, actors, mestres o escriptors.

Elles no. Les dones eren només locutores, ja que la feina a la ràdio era la seva única professió. Les locutores eren les veritables professionals de la veu, i si abans de ser-ho havien estat actrius o cantants en fer-se locutores de ràdio deixen enrere el seu pas pels escenaris, (no a Ràdio Barcelona) tal com fa la gran Rosalia Rovira, de Ràdio Associació de Catalunya, castigada durament i empresonada el 1939 pel govern de Franco.

com la "sección femenina".

Així, el 1926, a Ràdio Barcelona durant la franja programàtica de tarda s'entrenava la "sección de modas y temas útiles". Un espai presentat per la locu-

Els orígens del magazín radiofònic es deuen a les primeres dones que col·labo- raren amb Ràdio Barcelona

tora Maria Cinta Balagué, artífex d'aquest primer programa variat dirigit a les dones, que té el suport d'un grup de col·laboradores fixes, especialistes en temes diversos de l'univers femení del moment i igual de conservadores que la presentadora de l'espai. Balagué, que era una dona culta que treballava de secretària de direcció a l'Ajunta-

El 1926 ja hi havia col·labo- radores multimèdia -escrivien en revistes de l'època- amb un cert prestigi mediàtic

ment de Barcelona d'on fou la primera dona funcionària, parlava de l'invent de la ràdio i del seu programa en un article que demostra el caràcter de l'espai i posa de manifest quin és el paper de la dona en la societat de l'època, i com la ràdio intervé per mantenir-lo.

"La dona, la bona mestressa de casa, que les seves peculiars obligacions l'allunyen del continu bullici de les diver-

La "Sección literaria femenina" possibilitava que els mateixos oients llegissin els seus poemes en antena

sions mundanes, té un mitjà excel·lent per recrear-li les oïdes i il·lustrar-la a l'ensem, per enriquir els seus coneixements artístics i pràctics. I mentre li va trametent ço que passa pel defora, mentre Pompadour l'assabenta de les Modes i, Georgette li explica temes

útils, i en Toresky amb el "Miliu" fa riure els fillets que la volten, i mentre escolta embadalida els diàlegs González-Miret o algun conte, o el Quintet li fa sentir alguna escollida composició, etc. Ella és a casa seva; ella cura d'acabar aquell vestidet que el nen ja li demana; ella treballa en la labor que tantes ganes ha d'acabar per lluir-la; ella prepara amb il·lusió la robeta per a l'infant que espera; ella, en fi, bo i aprofitant el temps té uns al·licients a sa casa, gaudeix, en una hora, de diferents aspectes que no trobaria perdent tota una tarda. I a l'hora de sopar, en la pau de la llar, reunida la família, preparant-se interessada per la sessió del vespre, comenta la de la tarda: al marit no li han calgut diaris per assabentar-se dels canvis." (*Radio Lot*; Número 21, 1927:2)

Cada secció de la sessió radiofònica dedicada a les dones tenia l'estil de la seva col·laboradora.

Aquestes expertes eren dones

d'un alt nivell cultural i econòmic que a més a més escrivien en revistes de l'època dels mateixos temes dels quals parlaven per la ràdio. Per tant, ens trobem ja al 1926 davant d'un primer fenomen de col·laboradores multimèdia amb un cert prestigi mediàtic.

Per això no és estrany que l'estructura del programa per a dones de Ràdio Barcelona sigui molt semblant a la

d'una revista femenina, tan en voga per aquells temps entre les dones riques que eren, majoritàriament, les que llegien als anys vint. Maria Cinta Balagué, *Salus*,

és la presentadora principal de l'espai, l'eix vertebrador sobre el qual giren les emissions, i s'encarregava, per exemple, de posar veu a les "composiciones literarias de distinguidas escritoras" en la secció del programa que es deia "La Sección Literaria Femenina". Té l'ajut de la *senyoreta Pompadour*

que s'encarregava de la secció "Modas", Georgette de temes útils i de la *senyoreta Maintenon* a la secció de "Ciencia domestica".

Maria Cinta Balagué no era locutora formal de la plantilla de Ràdio Barcelona, era una col·laboradora fixa i la seva feina dins la franja horària femenina era la mateixa que feia en Del Caño, locutor oficial de l'EAJ-1 però sense acotacions horàries. Aquesta és la gran i l'única diferència entre la feina del locutor i la d'ella. Mentre que Del Caño exercia de presentador de continuïtat en qualsevol franja horària, tret de la femenina, Balagué només "actuava" a les sessions per a dones que tenien lloc dos cops per setmana, a partir de les sis de la tarda.

Una novetat veritablement important que introdueix aquest primer magazín és la possibilitat que els oients puguin convertir-se en emissors per una estona de les seves pròpies composicions literàries. La "Sección literaria femenina" possibilita, "previa prueba de voz", que les oients que tinguin inquietuds literàries puguin llegir els seus poemes en antena per Ràdio Barcelona. Aquesta és la primera vegada que hem pogut trobar en la qual l'audiència de la ràdio interacciona amb el seu mitjà i arriba a canviar els rols clàssics del paradigma de la comunicació de Laswell. En un moment històric en el qual tots els teòrics de la comunicació coincideixen a definir com d'audiència passiva, la ràdio emet i el públic rep, les dones canvien les tornes i fan possible que algunes receptores siguin emissores només per uns instants. Ràdio Barcelona va innovar de la mà de les realitzadores amb una fórmula fins aleshores mai vista, posant els micròfons a l'abast de les oients.

El 1927 aquest programa per a dones passa a anomenar-se "Radiotelefonía femenina". El nom és diferent i algunes col·laboradores també, però l'estruc-

Retrat d'Adelaida Òdena, locutora de Ràdio Reus. Foto: Arxiu Adelaina Òdena.

tura de seccions de contingut femení, que són posades en solfa a partir de la presentadora principal, Maria Cinta Balagué, es mantenen.

Amb la "revolució" portada a terme per Balagué dins la franja horària fe-

Maria Cinta Balagué va fer una "revolució" al crear un nou gènere radiofònic, tot i no ser-ne conscient

menina, sense voler-ho i sense ser conscient del que la seva feina representaria amb els anys, estem assistint al naixement d'un gènere radiofònic que els locutors, sobretot durant la postguerra espanyola, faran seu convertint-lo en un dels més preuats dins la graella

programàtica de la ràdio franquista juntament amb els concursos i els serials; i en el qual les locutores ocuparan un paper de *partenaire*, igual que va passar a tots els altres terrenys socials de la vida espanyola. Segurament per això hom havia cregut, fins ara, que les locutores de ràdio sempre havien estat el "complement" dels locutors, fet que en els anys precedents a la Guerra Civil i a Catalunya és totalment fals.

La feina que feren Balagué i les seves col·laboradores, pioneres a les primeries de Ràdio Barcelona, va deixar ben establert que si la ràdio volia créixer havia de dedicar espais de la seva programació a les dones i, de retruc, possibilitar que aquestes vegessin en la ràdio

El somni frustrat d'una televisió

Mentre a la ràdio les locutores aportaven una nova manera d'entendre el mitjà, a la segona República un grup de persones lluitaven per aconseguir una televisió privada en català. Aquell objectiu, que no va reeixir, és el que explica el periodista Francesc Canosa en el llibre *República TV, la Catalunya de la primera televisió* (Dux Editorial), que va presentar a finals de novembre. El treball, fruit d'una investigació de set anys, ha permès conèixer una història desconeguda a casa nostra, com va ser l'emissora que preparava la jove Ràdio Associació de Catalunya.

Canosa –periodista, doctor de Comunicació per la facultat de Comunicació Blanquerna, on és professor i editor de l'editorial Trípodos– explica com el 15 d'abril de 1931 Francesc Macià va signar el decret que permetia a Ràdio Associació de Catalunya emetre les vint-i-quatre hores del dia. A més, estava previst que l'Estatut garantís les competències en comunicació per a la Generalitat. La intenció era emetre des d'uns terrenys de Viladecans i al projecte s'hi van implicar diferents sectors de la societat, però topà primer amb els Fets d'Octubre i després amb la Guerra Civil. “Aquella televisió que no va ser és la metàfora d'una Catalunya que aspirava a tot i es va quedar sense res”, ha dit Canosa.

Francina Boris, als estudis de Ràdio Girona el 1933. Foto: Arxiu de Francina Boris.

un nou camp laboral. I així va passar uns anys més tard.

Sota l'empara del decret de 8 de desembre de 1932, el govern republicà espanyol va regular la instal·lació d'emissores de petita potència a tot l'Estat.

A Catalunya, a partir d'aquesta norma, neixen deu estacions més de ràdio. Es tracta d'emissores locals, professionals i comercials que operaran amb l'indicatiu EAJ: Ràdio Associació de Catalunya, Ràdio Lleida, Ràdio Girona, Ràdio Tarragona, Ràdio Reus, Ràdio Terrassa, Ràdio Sabadell, Ràdio Vilanova i la Geltrú, Ràdio Badalona, i Ràdio Manresa. En cada ciutat, aquestes noves estacions de ràdio ja arrenquen amb locutores davant dels seus micròfons (en algunes tan sols

amb locutores) tret de l'emissora del Bages, en què les primeres locutores de ràdio no s'incorporen a la plantilla de l'estació fins al 1941. Les primeres van ser Maria Matilde Almendros i Montserrat Calafell.

LA RÀDIO DE LA GUERRA

A banda de la importància de la feina de les locutores en l'evolució programàtica de la ràdio, les locutores dels anys de la II República foren, en moltes estacions, les úniques veus que els oients escoltaven durant el final de la Guerra Civil, ja que molts locutors van haver de marxar al front o a l'exili. Cal fer esment també que l'exili no fou només un vedat masculí. Algunes locutores de ràdio, com la periodista de

Ràdio Barcelona, Maria Carme Nicolau, també van haver d'exiliar-se als darrers anys de la Guerra Civil.

Les noies que feien tasques de presentadora de continuïtat, igual que ho feien els nois, van trobar-se soles per culpa de la guerra i van suportar amb tota la professionalitat de la qual foren capaces, el contingut de les respectives estacions de ràdio. Ho feien amb por, com recorda Francina Boris, locutora de Ràdio Associació de Catalunya, mentre sentien caure les bombes, si bé també amb habilitat.

Elles eren les que anaven al Palau de la Generalitat a llegir les proclames que a través de les seves veus, el Comissariat de Propaganda adreçava als ciutadans. Elles eren les que avisaven del perill de bombardeig en l'etapa més cruenta de la guerra, el final, i elles eren també les que feien crides de socors per antena demanant sang o mantes, segons les necessitats dels hospitals de les poblacions.

La Maria Tersa, locutora de Ràdio Lleida i de Ràdio Girona fins al 1939, encara reviu en la seva memòria la música clàssica que ella alternava amb el jazz a la ràdio i amb els avisos que les institucions de la ciutat de Girona havien de difondre. "Triava els discos, els posava els anuncis, feia la meua feineta, pam, pam, pam. (...) La secretària del director portava les notes que s'havien de donar... Si venia algú l'anunciàvem, si venia algun cantant, conferenciant, una orquestra... l'anunciàvem. No era difícil".

Aquesta feina senzilla, que era la pròpia d'un locutor de ràdio, tasca per la qual el gènere no es tenia en compte en aquells moments republicans, era la mateixa que feien a la ràdio la resta de locutores que treballaven a Catalunya. Durant la dècada dels anys trenta, les dones locutores eren presentadores de qualsevol franja horària de la programació de les seves estacions igual que

ho eren els locutors: reportatges, programes cara al públic, retransmissions des de teatres, etc. L'única diferència programàtica que establia el gènere durant els anys precedents a la guerra era a la programació esportiva, feta per homes, i les sessions femenines, que sempre eren presentades per dones. La

Excepte als Esports i a la Secció femenina, a la ràdio de la Segona República els homes i les dones compartien micròfon

resta d'espais que s'emetien eren presentats pel locutor o la locutora que estigues de torn, incloses les sessions infantils i si podia ser, es feia antena en parella per donar més color a les emissions, fet que passava, normalment, amb la lectura dels anuncis.

Quan els locutors van haver de marxar

En moltes ràdios catalanes a finals de la Guerra Civil tan sols hi havia veus femenines. Els homes ereu al front

per la guerra, les locutores buscaven parelles masculines per enriquir l'antena entre els nois que col·laboraven als elencs teatrals que tenien les estacions de ràdio, i quan això no era possible, les noies locutores feien torns i omplien totes les hores que les emissores podien emetre, sempre a mercè de l'atzar d'un bombardeig i de l'electricitat que fugia

Després de la victòria dels nacionals tan sols unes poques dones segueixen a la ràdio, però en castellà i vigilades

de cop i volta.

Així doncs, assumint la precarietat pròpia de la guerra, les locutores de ràdio catalanes segueixen al peu del canó mentre les seves estacions continuen

emetent. És per això que tindran destins molt diferents al final de la guerra i quan els nacionals ocupen Catalunya. El 1939 tot canvia i el nou règim fa "neteja" a les emissores de ràdio. Algunes locutores que ja hi eren abans continuen en antena fins que es troba el "recanvi" adequat, tal com passa a Ràdio

Sabadell amb Mercè Sorribas.

Algunes són empresonades com li passà a Rosalia Rovira o a la locutora Carmen Espona, una jove substituïda de Ràdio Associació de Catalunya, que finalment canvià la ràdio pel *bel*

canto. Altres han d'exiliar-se, com Maria Carme Nicolau, de Ràdio Barcelona. Algunes són rebaixades de categoria si volen continuar a la ràdio, com és el cas de la Francina Boris. Altres locutores són "observades" fins que poden ser apartades de l'antena amb qualsevol excusa, com a Ràdio Reus feren amb l'Adelaida Òdena, i moltes senzillament deixen de treballar a la ràdio, com la Maria Tersa o la Núria Fraire, de Ràdio Vilanova perquè aquella "ja no era la seva ràdio".

Algunes, però molt poques, poden continuar davant de les emissions de les seves estacions de sempre, canviant l'idioma i essent vigilades de prop, com ara l'Antolina Boada a Ràdio Terrassa que s'acabarà jubilant a l'emissora en què va treballar tota la seva vida.

La presència preponderant a la ràdio de les locutores de Catalunya s'acaba després de la Guerra Civil i la seva ja és tota una altra història. Caldrà esperar a l'assentament de la democràcia per trobar novament dones portant la veu cantant a la ràdio (fora de consultoris i espais femenins), tot i que la Maria Matilde Almendros, a la dècada dels anys seixanta del segle XX, capitanegés *España para los españoles*. ■